

● تقدیم به همه فرزندان ایرانم
که بهترین اند.

مقدمه ناشر

تا حالا توی برنامه مصاحبه رتبه برترهای کنکور دیدید کسی رو که بگه من چون که خیلی باهوشم، رتبه یک شدم و هیچی درس نخوندم؟ یکی از نظریه‌های معروف جناب مالکوم گلا دول^۱ (یه نویسنده پر سر و صدای انگلیسی)، قانون «ده هزار ساعت» هست که توی کتاب «استثنایی‌ها»^۲ مطرح شده. توی این نظریه می‌گه: توانایی‌ها و استعدادهای مادرزادی از یه جاهایی به بعد دیگه کمک چندانی در موفقیت ما نداره. مثلاً قد بالای ۲ متر و ۲۰ به خودی خود، شما رو یه بسکتبالیست موفق نمی‌کنه یا IQ بالا، نه‌تنها جایزه نوبل رو برای شما نیاره که حتی نمی‌تونه به تنهایی دلیل موفقیت توی کنکور و امتحان باشه ...

در واقع درسته که استعدادهای مادرزادی یک ماده کلیدی برای موفق شدن، اما کار و تلاش زیاد هم بسیار بسیار مهمه ... پس برای این‌که بتونید توی هر چیزی به سطح استادی برسید و جزء آدم‌های استثنایی و فوق موفق رشته مورد علاقه خودتون باشید، باید شبانه‌روز از کار و تمرین و تلاش دست برندارید. از شنبه شروع می‌کنم و هنوز زوده و فعلاً وقت بازی و شادیه همеш بهانه‌ست ... از همین لحظه توی هر نقطه‌ای از زندگی که هستید، بدون ذره‌ای استراحت، به یه تلاش بی‌وقفه نیاز دارید که در نهایت تبدیل بشید به اون آدمی که به خودتون افتخار کنید و در یادها بمونید ... ما هم برای این‌که بتونید همیشه تلاش کنید و هیچ وقفه‌ای در تلاشتون ایجاد نشه (حتی در اتوبوس)، کتاب‌های جیبی رو تولید کردیم که علوم و فنون ۱۱ یکی از بهترین اوناست.

مقدمه مؤلف

سلامی به زیبایی بهار، به گرمی تابستان، به رنگارنگی پاییز و سفیدی زمستان

سال دوم است که با کتاب علوم و فنون ادبی، مهارت‌های مختلفی از جمله سبک‌شناسی، شناخت تاریخ ادبیات، علوم بیان و بدیع و هم‌چنین علم عروض را به نمایش می‌گذارید. لذا در این کتاب تلاش بر این بوده است که این مهارت‌ها هر چه بهتر و بیشتر از گذشته با نمونه‌های بیشتری شما را در پیمودن مسیر موفقیت رهنمون گردد.

بررسی آثار و متون کهن در بازه‌های مختلف زمانی و هم‌چنین آشنایی با پدیدآورندگان این آثار و سبک نگارش آن‌ها از جمله اهداف بخش تاریخ ادبیات و سبک‌شناسی است.

در قسمت زیبایی‌شناسی نیز به کمک قوه تخیل شاعران بزرگ، نمونه‌های زیبایی خلق شده‌اند تا غرق در لذات معنوی آرایه‌های تشبیه، استعاره، مجاز و کنایه شده و این جام شیرین آگاهی، گوارای وجودتان شود.

در بخش موسیقی شعر نیز ابیات فراوانی از شاعران گذشته و حال با وزن‌های مختلف آورده شده تا به شما در این عرصه کمک کنند تا بتوانید با شنیدن هر شعری یا سروده‌ای لذت درک وزن و آهنگ آن را نیز دریابید.

مطالب مهم مورد نیاز شما در تک‌تک درس‌ها با ذکر نمونه‌های فراوان با زبانی ساده گفته شده تا شما با این کتاب جیبی که قطعاً همراه همیشگی شما خواهد بود، به آن‌چه که لازمه موفقیت در این مقطع زمانی است، دست یافته و خالق شگفتی‌ها شوید.

فاطمه اکران

فهرست

- درس ۱ تاریخ ادبیات فارسی در قرن‌های ۷
هفتم، هشتم و نهم
- درس ۲ پایه‌های آوایی ۲۹
- درس ۳ تشبیه ۴۲
- درس ۴ سبک‌شناسی قرن‌های هفتم، ۶۱
هشتم و نهم (سبک عراقی)
- درس ۵ پایه‌های آوایی همسان (۱) ۷۶
- درس ۶ مجاز ۹۰
- درس ۷ تاریخ ادبیات فارسی در قرن‌های ۱۰۱
دهم و یازدهم
- درس ۸ پایه‌های آوایی همسان (۲) ۱۱۵
- درس ۹ استعاره ۱۳۰
- درس ۱۰ سبک‌شناسی قرن‌های دهم ۱۵۲
و یازدهم (سبک هندی)
- درس ۱۱ پایه‌های آوایی همسان دولختی ۱۷۲
- درس ۱۲ کنایه ۱۹۱

درس ۱ تاریخ ادبیات فارسی در قرن‌های هفتم، هشتم و نهم

قرن هفتم

عوامل سیاسی و اجتماعی از جمله

۲. تغییر مرکز ادبی و سیاسی از خراسان به عراق عجم

۱. روی کار آمدن حکومت‌های غزنوی و سلجوقی

زمینه‌های تغییر سبک را در متون زبان فارسی پدید آورد.

سبک‌های «بینابین» و «آذربایجانی» از سبک «خراسانی» فاصله گرفتند و «سبک عراقی» پدید آمد.

■ سبک عراقی از اوایل قرن هفتم تا اوایل قرن دهم به مدت ۳۰۰ سال سبک غالب متون ادب فارسی بود.

■ حمله مغولان در اوایل قرن هفتم به نواحی مرزی ایران (۶۱۶ ه. ق.) و چیرگی بر نواحی دیگر.

پیامدهای منفی حمله مغول به ایران

۱. آسیب‌رساندن به نظام اقتصادی، کشاورزی و فرهنگی ایران

۲. ویران شدن خراسان که کانون فرهنگی ایران بود.

۳. از بین رفتن بسیاری از مدارس که مهد علم و فرهنگ بودند.

۴. کشته شدن بزرگانی چون نجم‌الدین گبری و فریدالدین عطار نیشابوری

و کمال‌الدین اسماعیل، مداح جلال‌الدین خوارزمشاه در اصفهان در سال ۶۳۵ ه. ق.

کمال الدین اسماعیل دربارهٔ قتل عام سال ۶۳۳ هـ. ق. در اصفهان می‌گوید:
 «کس نیست که تا بر وطن خود گرید
 بر حال تباه مردم بد گرید
 دی، بر سر مرده‌ای دو صد شیون بود
 امروز یکی نیست که بر صد گرید»

تأثیر حمله مغولان و تیمور بر ادبیات

۱. تباهی و ویرانی بناها و آبادانی‌ها، بنیان فرهنگ و اخلاق
۲. مایوس و منزوی شدن دوستداران فرهنگ و اخلاق که باعث شد به تصوف پناه ببرند تا به آرامش برسند.
۳. روی آوردن به ادبیاتی که بر عواطف انسانی، ترویج روحیهٔ تسامح (مدارا) و تساهل (آسان گرفتن بر یکدیگر) خدمت به خلق، آزادی و اعتقاد به بی‌ثباتی دنیا تکیه داشت.
۴. از رواج افتادن زبان رسمی و رایج عربی با برچیده شدن بساط حکومت المستعصم بالله
۵. توجه به زبان فارسی (زبان تودهٔ مردم) و رونق بیشتر آن

دلایل نام‌گذاری سبک عراقی

۱. انتقال کانون‌های فرهنگی از خراسان به عراق بعد از حملهٔ مغول
۲. شاعران و نویسندگان بزرگ این دوره غالباً از اهالی شهرهای عراق عجم (اصفهان، همدان، ری، اراک کنونی و ...) بودند.
۳. اولین نشانه‌های تغییر سبک از زمان سلجوقیان آغاز شده، اما خراسان هنوز به طور کامل ویران نشده بود.

وضعیت زبان و ادبیات فارسی در قرن هفتم

مثل بسیاری از دانش‌های دیگر متفاوت با دوره‌های پیش از خود دچار سستی و نابسامانی شد.

تمرین: درست یا نادرست بودن عبارتهای زیر را مشخص کنید.

(الف) سبک خراسانی سبک غالب متون ادب فارسی در قرن هفتم بود. ☐

(ب) در اواخر دوره مغول، توجه به زبان عربی که زبان توده مردم بود، رونق بیشتری گرفت. ☐

پاسخ: الف. نادرست؛ سبک عراقی سبک غالب قرن هفتم بود.
 ب. نادرست؛ توجه به زبان فارسی که زبان توده مردم بود، رونق بیشتری گرفت.

تمرین: موضوع شعر زیر از کمال الدین اسماعیل چیست؟

«کس نیست که تا بر وطن خود گرید
 بر حال تباه مردم بد گرید
 دی بر سر مردهای دو صد شیون بود
 امروز یکی نیست که بر صد گرید»

پاسخ: درباره قتل عام سال ۶۳۳ ه. ق. در اصفهان است.

تست: کدام مورد از پیامدهای حمله مغول نیست؟

(۱) ویرانی خراسان، کانون فرهنگی ایران
 (۲) مأیوس و منزوی شدن دوستداران فرهنگ و اخلاق
 (۳) از بین رفتن بسیاری از مدارس که مهد علم و فرهنگ بودند.

پاسخ: گزینه «۲» نتیجه حمله مغولان و تیمور و حکومت ظالمانه این دو است.

تمرین: علت کمرنگ شدن قصیده و گسترش غزل در قرن هفتم چه بود؟

پاسخ: به علت روی برتافتن شاعران از حاکمان، قصیده که پیش از این در خدمت ستایش فرمانروایان بود، کمرنگ شد.

معروف‌ترین شاعران و نویسندگان قرن هفتم

۱. مولانا جلال‌الدین بلخی معروف به مولوی

از شاخص‌ترین شاعران عارف که در محور اندیشه و احساس آثار جاودانه‌ای دارد.

آثار

۱. مثنوی معنوی شیوه نگارش: نظم
۲. دیوان شمس شیوه نگارش: نظم (غزل)
۳. فیه ما فیه شیوه نگارش: نثر
۴. مجالس سبعة شیوه نگارش: نثر
۵. مکاتیب شیوه نگارش: نثر

ویژگی آثار

- ۱ و ۲. در این دو اثر بسیاری از معارف بشری و مسائل عرفانی را بیان کرده است.
 - ۳ و ۴. مولانا گفته و شاگردان نوشته‌اند.
 ۵. مجموعه نامه‌های مولانا به قلم خود اوست.
- سبک نثر وی را بیشتر و بهتر نمودار می‌سازد.

۲. سعدی

فرمانروای ملک سخن

سخن‌گوی ضمیر خودآگاه ایرانی در ادبیات تعلیمی

سرآمد در سرودن غزل‌های عاشقانه

در بیشتر قالب‌های ادبی طبع آزمایی کرده

آثار

۱. گلستان شیوه نگارش: نثر مسجع آمیخته با نظم
۲. بوستان شیوه نگارش: نظم (مثنوی)

ویژگی آثار: خرد و درس اخلاق و حکمت به ما می‌آموزد.

۲. شاه نعمت‌الله ولی

- از شاعران قرن نهم
- دارای مقامی بلند در تصوف و طریقت
- سرسلله صوفیان نعمت‌اللهی
- اثر — دیوان اشعار: مضامین عرفانی

۳. دولت‌شاه سمرقندی

- از نویسندگان قرن نهم
- اثر — تذکره دولت‌شاه
- به تشویق امیر علیشیر نوایی نوشته.
- شرح احوال بیش از صد تن از شاعران ایرانی از آغاز تا زمان مؤلف

آزمون تشریحی

۱- کدام توضیح، معرف شاعر شعر زیر است؟

مرد آزاده در میان گروه

گر چه خوش‌خو و عاقل و داناست

محترم، آنگهی تواند بود

که از ایشان به مالش استغناست

وان که محتاج خلق شد خوار است

گرچه در علم «بوعلی سیناست»

(۱) از شاعران سرآمد قرن هشتم که با تلفیق عشق و عرفان، غزل فارسی را به کمال رساند.

(۲) از شاعران قرن نهم که در تصوف و طریقت مقامی بلند داشت و سرسلله صوفیان نعمت‌اللهی به شمار می‌رود.

(۳) شاعر عصر سربداران، مردی دهقان‌پیشه که قدرت شاعری خود را در قطعات اخلاقی آشکار کرده است.

۲- عبارت زیر، کدام شاعر قرن نهم را معرفی می‌کند؟

معروف‌ترین شاعر قرن نهم، کتاب «بهارستان» را به تقلید از «گلستان سعدی» نوشت. (.....)

۳- در کدام گزینه، آثار شاعران و نویسندگان تماماً درست است؟

(۱) مجالس سبعة: مولوی / اخلاق الاشراف: عبید زاکانی / نفحات الانس: جامی

(۲) تذکرة الاولیا: عطار / تاریخ گزیده: خواجه رشیدالدین فضل‌الله / لمعات:

فخرالدین عراقی

۴- چه عواملی زمینه‌های تغییر سبک را در متون زبان فارسی پدید آورد؟

۵- لحن حافظ در اشعارش چه ویژگی‌هایی دارد؟

۶- شعر زیر از کدام اثر «جامی» انتخاب شده است؟

گفت به مجنون صمنی در دمشق

کای شده مستغرق دریای عشق!

عشق چه و مرتبه عشق چیست؟

عاشق و معشوق در این پرده کیست؟

عاشق یکرنگ و حقیقت‌شناس

گفت که ای محو امید و هراس!

نیست به‌جز عشق در این پرده کس

اول و آخر، همه عشق است و بس

۷- جدول زیر را تکمیل کنید.

نام کتاب	نام نویسنده	نوع نثر کتاب	موضوع و محتوا
مرصادالعباد من المبدأ الى المعاد	الف)	ب)	پ)
جامع التواریخ	ت)	ث)	—
المعجم فی معاییر اشعار العجم	ج)	—	چ)

پاسخ سؤالات تشریحی

۱- **گزینه ۳** ابن یمین

بررسی سایر گزینه‌ها:

گزینه (۱): حافظ

گزینه (۲): شاه نعمت‌الله ولی

۲- جامی

۳- **گزینه ۱** در **گزینه (۲)** تاریخ گزیده اثر «حمدالله مستوفی» است.

۴- برخی از عوامل سیاسی و اجتماعی مثل:

(۱) روی کار آمدن حکومت‌های غزنوی و سلجوقی

(۲) تغییر مرکز ادبی و سیاسی از خراسان به عراق عجم

۵- گزنده، طنزآمیز و سرشار از خیرخواهی و اصلاح‌طلبی است.

۶- تحفة الاحرار

۷- **(الف)** نجم‌الدین رازی (نجم دایه) **(ب)** گاه ساده و گاه دارای سجع

و موازنه است. **(پ)** بیان سلوک دین و تربیت نفس انسانی **(ت)** خواجه

رشیدالدین فضل‌الله همدانی **(ث)** عالمانه و پخته **(ج)** شمس قیس رازی

(چ) علم عروض، قافیه، بدیع و نقد شعر

۸- **جمله ۱:** از نیمه دوم قرن هشتم تا اوایل قرن دهم

جمله ۳: کتاب‌های تحقیقی عمدتاً سطحی و ادبیات تقلیدی و فاقد نوآوری بود.

جمله ۴: در زمان بایسنقر میرزا قرآن کریم و شاهنامه فردوسی به خط

خوش نگاشته شد.

۹- **گزینه ۲** نفحات الأنس

۱۰- **(الف)** کمال یافته و پخته **(ب)** قطعات اخلاقی **(پ)** عشاق نامه **(ت)** مصنوع

و دشوار

۱۱- الف) قصیده‌سرایی ب) خواجوی کرمانی (سعدی شاعر قرن هفتم است). پ) مکاتیب (مجالس سبعة را مولانا گفته و شاگردانش نوشته‌اند).

پرسش‌های تستی

۱- کدام عبارت از نظر تاریخ ادبیات کاملاً درست است؟ (خارج از کشور ۱۴۰۲)

۱) مثنوی‌های جمشید و خورشید و تحفة‌الاحرار به پیروی از نظامی گنجه‌ای سروده شده است.

۲) فخرالدین عراقی در کتاب لمعات خود مبانی اخلاقی را در قالب نثر عالمانه بیان کرده است.

۳) جامی شاعر بزرگ قرن هشتم، کتاب بهارستان را به تقلید از گلستان سعدی سروده است.

۴) نثر طبقات ناصری، تاریخ وصاف و مرصادالعباد به ترتیب فنی، پیچیده و موزون است.

۲- موارد زیر به ترتیب دربارهٔ ویژگی‌های کلامی کدام شاعر یا نویسنده آمده است؟ (سراسری ۱۴۰۲ با کمی تغییر)

– وی مثنوی‌هایی به پیروی از نظامی سروده است.

– نثر وی در مقدمهٔ اثر معروفش مصنوع و در اصل کتاب ساده است.

– از شاعرانی است که در تصوف و طریقت مقامی بلند دارد.

– در غزل او، فرهنگ گذشتهٔ ایران با همهٔ کمال ایرانی-اسلامی خود رخ می‌نماید.

۱) جامی - شمس قیس رازی - شاه نعمت‌الله ولی - حافظ شیرازی

۲) خواجوی کرمانی - شمس قیس رازی - صائب تبریزی - حافظ شیرازی

۳) خواجوی کرمانی - نجم‌الدین رازی - فخرالدین عراقی - سلمان ساوجی

۴) سلمان ساوجی - خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی - مولوی - حافظ شیرازی

۶- انتساب چند اثر به پدیدآورنده آن «غلط» آمده است؟ (سراسری ۹۹ با کمی تغییر)
 (تحفة الاحرار: جامی) (صدپند: خواجه عبدالله انصاری) (المعجم فی معاییر
 الشعار العجم: شمس قیس رازی) (رساله دلگشا: عبید زاکانی) (عشاق نامه:
 فخرالدین عراقی) (جامع التواریخ: حمدالله مستوفی)

۱) یک (۲) دو (۳) سه (۴) چهار

۷- نویسنده و موضوع کدام آثار هر دو «درست» است؟

۱) (تاریخ گزیده: حمدالله مستوفی - تاریخ پیامبران، خلفای چهارگانه،
 خلفای بنی عباس و تاریخ ایران تا سال ۷۳۰ ه. ق.) (تذکره دولتشاه: دولتشاه
 سمرقندی - شرح احوال شاعران ایرانی)

۲) (نفحات الانس: جامی - بیان حقایق عرفانی و ذکر احوال عارفان) (تاریخ
 جهانگشا: خواجه رشیدالدین فضل الله - شرح ظهور چنگیزخان)

۳) (مرصادالعباد من المبدأ الی المعاد: نجم الدین رازی - سیر و سلوک عارفانه)
 (موش و گربه: عبید زاکانی - بیان ناهنجاری های اجتماعی)

۴) (لمعات: فخرالدین عراقی - بیان سیر و سلوک عارفانه) (دیوان شمس:
 شمس تبریزی - بیان بسیاری از معارف بشری و مسائل عرفانی)

۸- کدام آثار به ترتیب «منظوم»، «منثور» و «منظوم» است؟

۱) مکاتیب - مرصادالعباد - بهارستان

۲) بوستان - مجالس سبعة - فیه ما فیه

۳) لمعات - موش و گربه - جمشید و خورشید

۴) عشاق نامه - نفحات الانس - تحفة الاحرار

پاسخ پرسش های تستی

۱- گزینه ۱ بررسی سایر گزینه ها:

گزینه ۲: عراقی در «لمعات» سیر و سلوک عارفانه را در قالب نظم و نثر
 بیان کرده است.

گزینه (۳): جامی شاعر قرن نهم هجری است.

گزینه (۴): نشر طبقات ناصری: ساده، تاریخ و صاف: پیچیده، مرصادالعباد: گاهی ساده و گاه دارای سجع و موازنه است.

۲- **گزینه ۱** جامی: مثنوی‌هایی به پیروی از نظامی سروده است.

شمس قیس رازی: نشر کتاب «المعجم» او در مقدمه مصنوع و در اصل کتاب ساده و عالمانه است.

شاه نعمت‌الله ولی: در تصوف و طریقت مقامی بلند داشته و سرسلسله صوفیان نعمت‌اللهی است.

حافظ شیرازی: در غزل حافظ، فرهنگ گذشته ایرانی با همه کمال ایرانی - اسلامی خود رخ می‌نماید.

۳- **گزینه ۴** نشر کتاب «المعجم» ساده و عالمانه است.

۴- **گزینه ۱** نفحات‌الأنس، تحفة الاحرار، بهارستان: جامی

رسالة دلگشا، صدپند، موش و گربه و اخلاق الاشراف: عبید زاکانی
لمعات و عشاق‌نامه: فخرالدین عراقی

مجالس سعبه، فیه ما فیه، دیوان شمس و مثنوی معنوی: مولانا

توجه: تذکرة الاولیاء اثر عطار و جمشید و خورشید اثر سلمان ساوجی است.

۵- **گزینه ۲** جامی کتاب نفحات‌الأنس را به شیوه تذکرة الاولیای عطار نوشته است.

۶- **گزینه ۲** صدپند: عبید زاکانی / جامع‌التواریخ: خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی

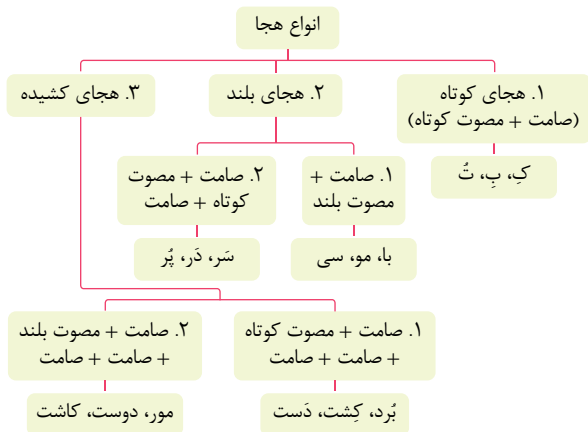
۷- **گزینه ۱** بررسی سایر گزینه‌ها:

گزینه (۲): تاریخ جهانگشا اثر: عطاملک جوینی است.

درس ۲ پایه‌های آوایی

یادآوری: سال گذشته یاد گرفتیم که:

- ۱ کوچک‌ترین واحد آوایی زبان «واج» است که دو نوع دارد؛ صامت و مصوت
 ۲ هجا (همان بخش کردن واژه‌ها است.) از ترکیب واج‌ها ساخته می‌شود.

- ۳ علم عروض، قواعد وزن شعر و طبقه‌بندی وزن‌ها را تعیین می‌کند.
 ۴ مصراع واحد وزن در شعر فارسی و بسیاری از زبان‌های دیگر است.
 ۵ ملاک هم‌وزن بودن دو کلمه یا دو عبارت (دو مصراع) یکسان بودن تعداد و نوع هجاهای آن‌ها است.
 ۶ خط عروضی که در تقطیع (قطعه‌قطعه کردن) شعر به هجاها و ارکان عروضی استفاده می‌شود.

درس ۳ تشبیه

شاعران و نویسندگان به زبان نگاه زیباشناسانه دارند

۱. معانی ذهنی را با استفاده از آرایش‌های لفظی و معنوی، منتقل می‌کنند.
۲. کلام ساده را به سخن ادبی و هنری تبدیل می‌کنند.

سخن عادی	سخن ادبی
باران بارید.	۱- ابر آمد و باز بر سر سبزه گریست ۲- مروارید باران از چشم ابر چکید. (در این جمله باران به مروارید تشبیه شده است.) ۳- بهاران که شاباش ریزد سپهر/ به دامن گلشن ز رگبارها (در این بیت رگبارها (قطرات باران) به شاباش مانند شده است.)
خورشید طلوع کرد.	۱- گل خورشید شکفت. (ادعای همانندی میان خورشید و گل) ۲- پادشاه مشرق چهره نمود. ۳- خسرو خاور علم بر کوهساران زد.
گل شکفت.	تا به حمل تخت ثریا زده/ لشکر گل خیمه به صحرا زده (اشاره به فصل بهار دارد که با آمدنش همه‌جا پر از گل می‌شود.) گل به صحرا درآمد چو آتش (ادعای همانندی میان گل و آتش)

مهم‌ترین شیوه‌های آفرینش تخیل و بیان از نظر ادبی که در حوزه علم بیان بررسی می‌شوند.

۴. کنایه

۳. استعاره

۲. مجاز

۱. تشبیه

درس ۸ پایه‌های آوایی همسان (۲)

پس از تشخیص و درک پایه‌های آوایی شعر، برای درک بهتر نظم پایه‌های آوایی، «وزن‌واژه» هر پایه را مشخص می‌کنیم. نکته مهم در دسته‌بندی هجاها، نوع نظم آن‌ها است.

مثال:

غمش در نهان‌خانه دل نشیند به نازی که لیلی به محمل نشیند

«طیب اصفهانی»

پایه‌های آوایی	غَ مَش دَر	نَ هان خا	نِ یِ دِل	نِ شی نَد
وزن	بَ نا زی	کِ لی لی	بَ مَح مِل	نِ شی نَد
نشانه‌های هجایی	فَعولن	فَعولن	فَعولن	فَعولن
	— — U	— — U	— — U	— — U

■ مصوّت بلند بعد از «ن» نون ساکن کوتاه به حساب می‌آید، بنابراین «هان» یک هجایی بلند است.

پس از خوانش درست بیت و درک موسیقی آن، مرز پایه‌های آوایی آن را مشخص کرده‌ایم. هر مصراع این بیت از چهار پایه همسان تشکیل شده است. وزن این بیت «فعولن» (تَ تَن تَن) است.

مثال:

به برش آوایی و نشانه‌های هجایی بیت زیر، توجه کنید:

خدایا به خواری مران از درم که صورت نبندد دری دیگرم

«سعدی»

پایه‌های آوایی	خُ دا یا	پِ خا ری	مَ را نَز	دَ رَم
وزن	کِ صو رَت	نَ بَن دَد	دَ ری دی	گَ رَم
نشانه‌های هجایی	فَعولن	فَعولن	فَعولن	فَعْل
	— — U	— — U	— — U	— U

نظم و چینش هجاهای این بیت در هر پایه، با نمونه قبلی یکسان است؛ هر دو بیت با یک آهنگ و وزن سروده شده‌اند و هجاهای کوتاه و بلند آن‌ها به صورت یکسان از پی هم آمده‌اند، اما تعداد هجاهای پایه چهارم این دو بیت با هم تفاوت دارند. به بیان دقیق‌تر، «وزن» این بیت «فعولن فعولن فعولن فعل» است. در این بیت یک هجا از پایه آخر حذف شده است.

تمرین: وزن بیت زیر از تکرار وزن‌واژه تشکیل شده است.

جرمی ندارم بیش از این، کز جان وفادارم تورا
ور قصد آزارم کنی، هرگز نیازم تو را

«انوری»

پاسخ: «مستفعلن»

پایه‌های آوایی	جُر می نَ دا	رَم بی شَ زین	کَ ز جان وَ فا	دا رَم تُ را
وزن	وَر قَص دِ آ	زا رَم کُ نی	هَر گِز نَ یا	زا رَم تُ را
نشانه‌های هجایی	مستفعلن	مستفعلن	مستفعلن	مستفعلن
	— U — —	— U — —	— U — —	— U — —

افزون بر آنچه تاکنون از اوزان همسان گفته‌ایم، پایه‌های آوایی همسان دیگری هم در وزن شعر فارسی وجود دارد.

تمرین: بیت زیر را متناسب با پایه‌های آوایی تفکیک کنید، سپس وزن و نشانه‌های هجایی هر یک را در خانه‌ها جای دهید:
 بخندد همی باغ، چون روی دلبر
 ببوید همی خاک، چون مُشک آذفر

«رودکی»

پاسخ:

پایه‌های آوایی	بَ خَن دَد	هَ می با	غ چُن رو	یِ دِل بَر
وزن	بَ بو یَد	هَ می خا	ک چُن مُش	کِ اَذ قَر
نشانه‌های هجایی	— — U	— — U	— — U	— — U

به پایه‌های آوایی بیت زیر دقت کنید.
 گر جان عاشق دم زند، آتش در این عالم زند
 وین عالم بی‌اصل را، چون ذره‌ها بر هم زند

«مولوی»

پایه‌های آوایی	گَر جَانِ عَا	شِیق دَم رَ نَد	آ تَش دَ رِین	عَا لَم رَ نَد
وزن	وین عَا لَ مِ	بِی اَص لَ رَا	چُن دَرِ رِ هَا	بَر هَم رَ نَد
نشانه‌های هجایی	— U — —	— U — —	— U — —	— U — —

هر مصراع این بیت از چهار پایه همسان تشکیل شده است. به بیان دیگر، هر مصراع بخش‌ها و پایه‌های تکراری و منظم چهارهجایی دارد. وزن هر مصراع این بیت از چهار وزن‌واژه «مستفعلن» (تن تن تَن تَن) تشکیل شده است.

مثال:

یار شدم یار شدم، با غم تو یار شدم
تا که رسیدم بر تو، از همه بیزار شدم

«مولوی»

تقسیم هجاهای این بیت به دسته‌های چهارتایی، نظم همسان ایجاد می‌کند. وزن هر مصراع این بیت از چهار وزن‌واژه «مفتعلن» (تن ت ت تن) تشکیل شده است.

مثال:

ای نفس خرم باد صبا
از بر یار آمده‌ای، مرحبا

«سعدی»

این بیت از شش پایه آوایی تشکیل شده است و در پایه (رکن) آخر یک هجا از دیگر پایه‌ها کم‌تر دارد یا یک هجا حذف شده است. وزن هر مصراع این بیت «مفتعلن مفتعلن فاعلن» است.

تمرین: اگر یک هجا از پایان وزن‌واژه‌های زیر حذف شود، وزن‌واژه جدید به چه صورت خواهد بود؟

الف) فعولن: ب) فاعلاتن:

پ) مستفعّلن: ت) مفاعیلن:

پاسخ: الف. فعولن — — : فَعْل (—)

ب. فاعلاتن — — : فاعلن (—) (—)

پ. مستفعّلن — — : مفعول (—) (—)

ت. مفاعیلن — — : مفاعی (فعولن) (—) (—)